

УДК [391:658.341.353](477.41./42-15)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.05.1128>

ЛИКОВЕ ВЗУТТЯ ПОЛІЩУКІВ У ЗОНІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Людмила БУЛГАКОВА-СИТНИК
ORCID ID: [/https://orcid.org/0000-0003-0123-7854](https://orcid.org/0000-0003-0123-7854)
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
Музей етнографії та художнього промислу,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: lbulhakova@gmail.com

У статті робиться спроба комплексного аналізу архаїчного ликового взуття українців Західного Полісся, що дає можливість його історичної реконструкції. *Актуальність* дослідження традиційного взуття полягає у значному розширенні проблематики, що лежить у площині історії повсякдення, важливою частиною якого є трудова діяльність населення у системі природно-кліматичних умов. Важливий науковий інтерес становить вивчення взаємовпливів у сфері одягової культури населення українсько-білоруського пограниччя, зокрема традиційного взуття. *Метою* дослідження є комплексний аналіз технології виготовлення, способів носіння та місцевих назв ликового взуття у зоні міжетнічних контактів українців і білорусів, виявлення своєрідних регіональних рис досліджуваного предмета. *Об'єктом* дослідження є архаїчне селянське взуття, виготовлене з лика, та його компоненти, а *предметом* дослідження стали дані про сировину, техніку плетіння, способи носіння та місцеві назви. Джерелом вивчення є матеріали, зібрані у понад 300 населених пунктах Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей етнографічного регіону Полісся. Для порівняння були також залучені матеріали з інших регіонів України та Білорусі. *Хронологічні* рамки визначені тематичною спрямованістю та завданням дослідження й охоплюють період першої половини ХХ ст. *Територіальні* межі охоплюють терени Західного Полісся. *Методологічну базу* дослідження склали загальнонаукові принципи історичного аналізу. В процесі вивчення проблеми застосовувалися порівняльно-історичний, описовий методи.

Ключові слова: Західне Полісся, українсько-білоруське міжетнічне пограниччя, традиційне ликове взуття, волюки, лапти, личаки, постоли.

Ludmyla BULHAKOVA-SYTNYK
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0123-7854>
Ph. D. of Historical Sciences,
Researcher of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Fellow of the Museum of Ethnography and Art Crafts
Svobody Avenue, 15, 79000. Lviv. Ukraine
e-mail: lbulhakova@gmail.com

LIME-BAST FOOTWEAR OF POLISSIA RESIDENTS IN THE WESTERN POLISSIA ETHNO-CULTURAL FRONTIER AREA

The article constitutes an attempt to make comprehensive analysis of archaic lime-bast footwear of Western Polissia Ukrainians, enabling its historical reconstruction. *Topicality* of the research into traditional footwear lies in a considerable expansion of the range of problems lying in the plain of the history of daily life, an important part of which is labour activity of residents within the system of natural and climatic conditions. Important scientific interest presents the study of mutual effects in the field of clothing culture of the residents of the Ukrainian-Belarus frontier area, in particular, traditional footwear.

The goal of the research is to make comprehensive analysis of the manufacturing technologies, ways of wearing and local names of lime-bast footwear in the area of interethnic contacts of Ukrainian and Belarus people, identification of characteristic regional features of the object under research.

The object of the research is archaic peasant footwear made of lime bast and its components, while *the subject* of the research is the data about raw materials, wickerwork techniques, ways of wearing, and local names. Materials collected in more than 300 inhabited settlements of Kyiv, Zhytomyr, Rivne, and Volyn regions of the ethnographic region of Polissia were taken as the source of the study. Materials from other regions of Ukraine and Belarus; printed materials containing mentions of Polissia residents' traditional footwear were also involved for comparison purposes.

The chronological framework is determined by the thematic direction and the task of the research and embrace the period of the first half of the XXth c. *The territorial* limits include the territory of Western Polissia.

The methodological framework of the research includes general scientific principles of historical analysis. Comparative historical, descriptive method and cartography method were used in the problem research.

The materials of the research can be used for writing special and generalizing papers in the history of traditional clothing of Ukrainians; historical reconstruction of lime-bast footwear; preparation of museum expositions.

Keywords: Western Polissia, Ukrainian-Belarus interethnic frontier area, traditional lime-bast footwear, *voloky*, *lapty* (bast shoes), *lychaky* (bast sandals), *postoly* (sandals strapped to the feet).

Вступ. Постановка проблеми. Внаслідок довготривалих контактів, взаємодії українців та білорусів на території перетину етнічних кордонів формувалася специфічна регіональна культура з локальними варіантами, а в деяких випадках — регіональна ідентичність [1]. Сучасне пограниччя охоплює прилеглі терени з обох боків державного кордону між Республікою Білорусь та Україною, які складають природний та історико-етнографічний регіон Полісся. В сучасній українській історіографії стосовно території окресленого ареалу зустрічається кілька варіантів: Західне, Центральне, Східне [2, с. 28—39]; залежно від положення щодо Дніпра — правобережне й лівобережне; Західне (Прип'ятське) і Східне (Наддеснянське) Полісся [3, с. 179—214]. Західне Полісся — це північна територія сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської та Київської областей, яку заселяє етнографічна група поліщуків, що характеризується рисами як української, так і білоруської традиційної культури.

Етнокультурна своєрідність пограниччя може бути проілюстрована низкою суттєвих характеристик (мова, особливості матеріальної й духовної культури), зокрема на прикладі народного одягу. В системі культури будь-якої етнічної спільноти одяг займає особливо важливе місце, оскільки задовольняє найнеобхідніші потреби людини і безпосередньо з нею пов'язаний. Взуття входить у комплекс необхідних і важливих для життя предметів вбрання.

Основу вивчення українського традиційного вбрання на ранніх етапах його історичного розвитку мали б становити дані археології і писемно-історичні джерела, але дослідницькою реалією є відсутність артефактів до XIX ст., брак яких не завжди вдається повноцінно компенсувати писемними джерелами. Останні, на жаль, обмежуються такими загальними відомостями, як назва взуття, матеріал, з якого воно виготовлено. Іконографічні джерела не завжди дозволяють абсолютно точно ідентифікувати, зокрема, зображене взуття.

Стан висвітлення теми. Найдавніше джерело, яке дає уявлення про ликове взуття поліщуків з Київської губернії першої половини XIX ст., є творча спадщина французького лікаря Де ля Фліза [4, с. 154—156]. Його малюнки «з натури», з вималюваними деталями вбрання компенсують відсутність описів. На них, крім усіх компонентів вбран-

ня, можна розгледіти плетене з лика взуття на мешканцях поліських сіл Київщини та Житомирщини (іл. 1, 2, 3).

Тільки у другій половині XIX ст. помітно зростає інтерес до традиційного вбрання українців у контексті дослідження матеріальної культури. Описи вбрання і згадки про взуття з окремих місцевостей Полісся можна віднайти в історико-статистично-географічній праці П. Чубинського [5, с. 419]. На початку XX ст. відомий польський етнограф К. Мошинський у своїй фундаментальній праці «Народна культура слов'ян» використав матеріали, зібрані на

Іл. 1. Селяни с. Шепеличі Чорнобильського р-ну Київської обл. Малюнок Де ля Фліза 1850-ті рр.

Іл. 2. Селяни с. Варовичі Васильківського р-ну, с. Максимовичі Поліського р-ну Київської обл. Малюнок Де ля Фліза 1850-ті рр.

Іл. 3. Селяни Чорнобильського, Васильківського, Поліського, Радомильського р-нів Київської обл. Малюнок Де ля Фліза 1850-ті рр.

Поліссі. Саме вони стали прикладом найкраще збереженої у слов'янському світі архаїчної форми матеріальної культури, зокрема одягу [6, с. 456—459]. Виняткову цінність мають світліни 1911—1912 рр. типів поліщуків з території сучасного українсько-білоруського пограниччя відомого білоруського етнографа Ісака Сербава, які опубліковані в 2012 році [7, с. 193, 202, 206, 241].

Побіжну, але важливу інформацію про взуття поліщуків у зоні українсько-білоруського міжетнічного пограниччя зустрічаємо в етносоціологічному дослідженні відомого польського етнолога Ю. Обрембського, який працював на Поліссі в 1930-х роках [8, с. 221—223].

У міжвоєнний період не вийшло жодного монографічного дослідження присвяченого українському традиційному одягу. Переломний період у вивченні традиційно-побутової культури українців, зокрема вбрання, розпочався вже у повоєнні роки. 1956 року вийшла друком праця Г.С. Маслової «Народний одяг росіян, українців і білорусів в XIX — початку XX ст.» з узагальненими даними про традиційний одяг і взуття [9, с. 715—720].

Чималий речовий матеріал кін. XIX — першої половини XX ст., важливий для нашого дослідження, зберігається у фотоархівах. Найдавніші поодинокі зразки ликового взуття 1930—1940-х років можна віднайти в музейних колекціях.

У другій половині XX — на початку XXI ст. з'являється низка етнографічних досліджень присвячених українському народному одягу в яких у на-

уковий обіг вводиться фактичний матеріал та порівняльний аналіз особливостей крою, декору та асортименту вбрання з різних історико-етнографічних регіонів України [10 с. 134—138; 11, с. 74—75; 12, с. 101—102; 13]. У кожній науковій праці взуття розглядалося у зв'язку з описом костюмів. Подані лише стислі повідомлення про матеріал і спосіб носіння основних його видів. Натомість у мовознавчій науці досить повно зібрані та проаналізовані назви взуття, зокрема, поліські [14, с. 307; 15, с. 86—118; 16, с. 131; 17, с. 56—62].

Актуальність теми. Попри те, що вітчизняні дослідники вряди-годи звертаються до проблем, пов'язаних із вивченням традиційного взуття, зокрема виготовленого з лика, ці питання досі залишаються не достатньо висвітленими. На це вказує брак не лише монографій, а й статей, предметом дослідження яких була б зазначена проблематика. Отже, вибір запропонованої теми не випадковий і обумовлений необхідністю всебічно дослідити такий важливий компонент традиційного вбрання українців як архаїчне ликове взуття.

Джерельною базою вивчення стали наукові літературні твори та авторські польові матеріали, зібрані в районах Західного Полісся під час наукових експедицій упродовж 1994—2014 рр. (Польові матеріали зберігаються в архіві ІН НАН України та архівному фонді ДНЦЗКСТК). Дослідження проходило на українському пограниччі в Іванківському, Поліському, Чорнобильському районах Київської обл.; Малинському, Овруцькому, Олевському, Ємільченському, Коростенському, Лугинському, Народицькому, Радовельському районах Житомирської обл.; Сарненському, Дубровицькому, Володимирецькому, Зарічненському, Рокитнянському районах Рівненської обл.; Любешівському, Любомльському, Камінь-Каширському, Маневицькому районах Волинської області.

Методологічну базу дослідження склали загальнонаукові принципи історичного аналізу. В процесі вивчення проблеми застосовувалися порівняльно-історичний, описовий методи.

Основна частина. Перш ніж почати аналіз матеріалу і техніки виготовлення взуття, необхідно звернути увагу на його назви, які побутували у зоні українсько-білоруського етнічного пограниччя. Назви одягу і взуття — одна з найдавніших груп лек-

сики. Зауважимо, що поряд з мовознавцями етнографі також звернули увагу на цей об'єкт вивчення [18, с. 145]. На Західному Поліссі для означення взуття плетеного з лика використовувалися назви *лапті* та *постоли* («постоли», «постоликі», «постоли»), (біл. — *лапці*, *пасталы*) [19, с. 46—49; 20, с. 68—71]. У фольклорних джерелах XVII—XVIII натрапляємо:

«А ще, правда, на козакові постоли в'язові,
А онучі китайчані —
Щирі жіночі, рядняні;
Волоки шовкові —
Удвоє, щирі жіноцькі валові.»
(«Дума про козака Голоту»).

У XIX ст. у поліських говірках *лапті* та *постоли* зафіксовані Де ля Флізом¹, П. Чубинським². У 1920—1930-х рр. К. Мошинським³, Ю. Ольбрембським⁴.

Серед учених дотепер немає спільної думки про походження назви *постоли*. Мовознавець Т. Підкура пише наступне: «Між лінгвістами немає одностайності у з'ясуванні етимології слова *постіл*. Найчастіше кваліфікують його як продовження праслов'янської форми **postolъ* <**podtolom*, складного слова...>... **pod-* нога **tolъ* 'підощва', яке споріднюють з д. інд. *podatale* — 'підощва взуття'» [25, с. 77]. Проте більшість дослідників схильні вважати, що така назва запозичена з тюркських мов; тур. *postal* — черевик [27, с. 341—342]. Назва *постоли*, яка присутня в поліських, волинських говірках, охоплює майже весь карпатський ареал [28, с. 72—74]. Джерела та польові матеріали свідчать про те, що номінація *постоли* з лика щільно покривала досліджувану територію Полісся.

¹ «Селяни Київської губернії майже всі носять чоботи, рідко і лише у період польових робіт вони взувають сандалі, зроблені з лубу...>..., які називаються личаками або постолами, за винятком Радомишльського повіту, де майже всі селяни...>...носять таке взуття у будь-яку пору року» [4, с. 155].

² «Въ Полесе ...>... вместо сапог ...>... носять «лапцы», которые делаются или же из лыкъ, или же из шнурковъ» [5, с. 89].

³ К. Мошинський пише про лапті та постоли з лика на Кобринському Поліссі [6, с. 419].

⁴ Ю. Обрембський записав розповідь поліщука з міжетнічного українсько-білоруського пограниччя: «Литвини носять білі свитки ...>... у них постоли були з лика липового, а у нас з лози» [8, с. 222].

Назва *лапті* зустрічається спорадично і локалізована в межах окремих районів Західного Полісся. Людмила Пономар припускає, що на Правобережному Поліссі така номінація з'явилася після Першої світової війни, коли з евакуації до Росії повернулося місцеве населення [21, с. 116]. Білоруські вчені вважають що слово *лапті* було запозичено у російських старообрядців «пилипонів», які переселилися до Білорусії в XVII ст. [22, с. 25; 23, с. 176—179]. Мовознавці пов'язують назву з праслав'янським **lapъtъ* 'взуття, плетене з лика' [24, с. 194]. Українці Чернігівської губернії сусідів білорусів називали «лапацонами» або «литвинами». Тобто себе вони не ідентифікували, як таких, які носять лапті. Ареал назви лапті 'виплетене з лика взуття', крім поліських, охоплює бойківські та гуцульські говірки і присутній у говорах білоруської та російської мов [23; 24]. На початку XX ст. Росію називали країною «лапотною», вкладаючи у зміст відтінок примітивності і відсталості. Під час Громадянської війни (1918—1920 рр.) в лаптях ходила більша частина Червоної армії. Була створена спеціальна надзвичайна комісія (ЧЕКВАЛАП), яка займалася забезпеченням бійців валяним взуттям і лаптями [26]. Щодо етимології слова, побутує версія про зв'язок лаптя з лапою, але поки що гіпотетично.

Дотепер слова *постоли*, *лапті* залишилися лише в пасивному лексиконі літніх людей, що підтверджують польові матеріали. Для означення плетеного з лика взуття в Україні була відома назва *личаки*, але на Західному Поліссі вона не зафіксована як явище. У діалектних словниках української мови присутнє слово *постіл* у значенні «личак».

Мобільність, здатність пересуватися в ландшафтному просторі багато в чому залежить від того, боса чи взута людина і якої якості взуття. В українській традиційній одяговій культурі відомо два головних різновиди взуття: плетене з лика і зшите зі шкіри. В кожному історико-етнографічному регіоні побутовав чи переважав свій тип взуття. Найперше це залежало від природно-кліматичних умов, ландшафту та особливостей господарської діяльності місцевого населення а також культурних контактів з сусідніми народами. Так, наприклад, в гірській місцевості Карпат, де людям доводилося здебільшого пересуватися по каменистих стежках і дорогах, використовували взуття виготовлене зі шкіри, яке було більш трив-

ке і зручніше. В низинних болотистих місцях Полісся таке взуття швидко вбирало вологу і розкисало, стаючи непридатним. Натомість було зручніше по піщаній і заболоченій місцевості ходити у ликовому взутті. Отже, щоб з'ясувати регіональні особливості традиційного взуття, необхідно розглянути зазначені фактори.

Природні умови Полісся визначають не лише головні напрямки господарської діяльності, але й специфіку розвитку культурно-побутової сфери. Одним з перших, хто звернув увагу на таку закономірність, був відомий український етнограф Павло Чубинський. Поліський тип українців, зазначає П. Чубинський, сформувався на поліських ландшафтах, в оточенні суцільних лісів та боліт, що не могло не відбитися на способі життя, заняттях та своєрідних рисах їх мешканців [5]. Ліси — характерна ознака поліського ландшафту. Типи лісів і породи дерев напряму залежать від якості ґрунтів. Для цієї зони властиве переважаання дерново-підзолистих і дернових ґрунтів піщаного та супіщаного механічного складу, а також перезволожених і заболочених земель. Основними породами дерев як в давнину, так і тепер, є сосна, дуб, граб, вільха, береза. В місцях з неглибоким заляганням лесових ґрунтів ростуть липа, в'яз, берест [30, с. 40—49]. З'ясування питання рослинності дозволяє зрозуміти чому в тій чи іншій місцевості за сировину брали саме лико того чи іншого дерева.

«... у нас тут річка була, їдемо у таке місце, де лоза росте, дерли лозу, а потім постолы плели.»⁵

«... В'яз в лесу росте, то деруть да плетуть. А то з верби»⁶.

Виготовлене з рослинних матеріалів взуття, відноситься до найдавніших побутових виробів і є органічною частиною народного вбрання слов'янських народів. [31, с. 89—91]. Проте питання, коли його почали носити українці, залишається ще відкритим. Персонажів у взутті з онучами можна побачити в іконописі, наприклад, сюжетах ікон «Воздвиження Чесного Христа» 1688 р. і «Різдво Христо-

ве» кін. XVIII ст., що зберігаються у РОКМ [32, с. 78—79]. Найдавніше зображення поліщуків у ликовому взутті відтворено на акварелях Де ля Фліза у період 1845—1855 рр. Хоча малюнки не досконалі з мистецької точки зору, проте відтворюють форму і спосіб переплетення ликових смужок та їх кріплення на нозі [4, с. 238—241]. Цінними з погляду способу носіння постолів є замальовки Ю. Павловича, які він зробив «з натури» у 1928 р. в с. Озеряни на Коростенщині [33, с. 341—349].

Вибір сировини залежав від доступності та можливості постійно поповнювати резерви лика. Якщо в лісах довкола села не росли ті чи інші дерева, то за таким матеріалом не їхали за десятки кілометрів. З лика яких дерев поліщуки виробляли постолы найперше дізнаємося з означення, що додається до опорного слова: *лозові постолы, дубові постолы, липові постолы, в'язові постолы, корчові постолы, соснові постолы, грабові постолы* (біл. — *лозовікі, вязнікі*) [34, с. 224—228]. Основною сировиною біля водойм була лоза, в лісових районах використовували лико молодих листяних дерев. Для Київського та Житомирського Полісся властиво використання лози, в'яза, липи [35, с. 141].

«Постолы з лози. Івіну дерли, то вельми хорошая. Вона в лісі росте. Як не хватало лози, то й дубову, із дуба кореня, із берези кореня дерлі. А як з луття, то на празнік вельми хороше. ... с... лутовіе волюки — це на празнік»⁷.

«... <... дерли лико з дуба дай плели, то вони крепші були, а з липи, то були м'які але білі були, то на неділю плели»⁸.

«Ну то і липові є, і берестові, ой мені батько надер бересту, то вже такі хороші були (А берест який колір давав. — Л. Б.-С.). Ну такий як обсохне, то червоне, а липовий — білий. Ну лозові, то большинство були в будні»⁹.

«З липи они обикновенно біленькі. А лоза, то вже вона така обикновенна... <... вона не біла, якби посохнет, то чорнувата, рожевувата і тако. Краці були ті липові, але поки зайдеш по

⁵ Записано (далі — зап.) у с. Осова Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Данила Кириловича Ваненчика 1926 року народження (далі — р. н.).

⁶ Зап. у с. Замисловиці Олевського р-ну Житомирської обл. від Бабич Єви 1923 р. н.

⁷ Зап. у с. Хочине Олевського р-ну Житомирської обл. від Марти Сергіївни 1923 р. н.

⁸ Зап. у с. Осава, Дубровицькою р-ну Рівненської обл. від Нечкало Парасковії Архипівни 1934 р. н.

⁹ Зап. у с. Поліци Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Фельдер Параски Калентіївни 1928 р. н.

снігу п'ять кілометрів до Нобля (с. Нобель. — Л. Б.-С.) через ріки, сніг, в церкву, то вже принесеши окравки. З лози моцніші»¹⁰.

«... але в нас липи мало було в лісі, то мало хто з липи робив, то вона ж така біленька, то казали на празник. Ще й у клуб ходили танцювати у тих постолях»¹¹.

Подекуди в районах з великими масивами соснових лісів використовували для плетіння корені сосни [36, с. 169]. Для цього добували коріння молодих дерев, бо воно довге і пластичне, або ж коріння повалених чи підмитих водою дерев. Заготівлю сировини проводили в літі, коли ґрунт більш пластичний і піддатливий для витягування з нього коренів. Траплялися поодинокі повідомлення про використання коріння дуба і берези в Олевському районі на Житомирщині, Камінь-Каширському на Волині.

«А я знаю, ще колись якісь коріння таке дерли, рвали... <... а теґо. Із сосни. ... > ... Таке тоненьке. М'яке воно. Парилось»¹².

Відзначимо, що про застосування березової кори для виплітання постолів на окресленій території інформації не зафіксовано. Не виявлено таких виробів і в прилеглих територіях Білоруського Полісся. Скоріше за все тому, що на болотистих ґрунтах і піщаних поліських дюнах береза не росте, або ж росте дуже повільно. Стовбур має кривий не придатний для здирання довгих рівненьких смуг кори. Проте кору з берези використовували для виплітання берестяних кошиків [37, с. 161].

Заготівля сировини була трудомісткою частиною у процесі виготовлення постолів. Матеріалом слугували надерті поздовжні смуги кори дерев — «даж'я» [38, с. 60], які підрізали, зазвичай, спеціальним ножем зі скривленим лезом чи підсікали сокирою а потім здирали («лучили») зі стовбура смуги. Запастися матеріалом намагалися навесні, коли розпускалися бруньки й кора «відпарюється» стає еластичною. Лозу можна було дерти влітку до серпня. Берест дерли «до Іллі» [38, с. 60]. Драли кору доти, доки вона ще не присохла до стовбура. Спершу оглядали

стовбур, аби визначити наскільки він рівний високий і без дефектів. Для обдирання вибирали дерева 3-х річні і старші. Необхідно було стягнути стільки кори з дерева, щоб воно не всохло від надмірної втрати життєвого ресурсу. Звідси й прислів'я: «обдерти, як липку» в значенні «відібрати все необхідне для життя». Важко уявити, що наші предки заради пари постолів безжально знищували дерева — головний і єдиний ресурс для виготовлення взуття і не тільки. Знали і вміли взяти від природи стільки, щоб у неї залишалися сили на відтворення.

За сировиною, якої потрібно було дуже багато, щоб забезпечити всю сім'ю взуттям, як правило, їхали кіньми на возі. Надерті смужки кори для компактності перевезення та подальшого зберігання скручували у «верчі» (від вертіти. — Л. Б.-С.) — біл. — «верчы», «матушкі» [39, с. 316]. Для цього надерті пасочки одразу, доки вони ще сирі та еластичні, скручували у формі «вісімки» або у «колесо», перев'язуючи ликом (внутрішня частина кори молодих дерев, що легко відокремлюється і ділиться), розділеним на тоненькі стрічки. Ширина однієї смуги у «верчі» була рівна ширині великого пальця на руці чоловіка. Для пари постолів необхідно було надерти лика з трьох-чотирьох 4—6-ти річних лип. Довжина пасем сягала 1,5—2 метри. Заготовлювали «верчей» багато, щоб у любу пору року був запас матеріалу «під рукою». З підводи привезених «верчей» можна було сплести більше сотні постолів. Зберігали сувійчики кори, нанизаними на жердки (як бублики на нитці) в господарських будівлях, коморах закладеними за сволок чи бантини. Під час експедицій 1994—2014 рр. доводилося бачити в садибах заготовлені «верчі» з середини ХХ ст. (іл. 4, 5).

«...Верчі — вони такою вісьміркою їх зматували... <... таке лико. Лише здирали з корою, вона, як стрічки довгі ті заготовки, і зразу ж їх, щоб вона не портилась і пряменька щоб була, її скручували ілі в колесо, або восьмьорочкою робілі, і зв'язували її, із лози тожє верьовку (з лика скручували мотузочок. — Л. Б.-С.), і так по десять верчув ціх. І чіпляли на хату, вони сохли. А тоді вже зимою чи вже осіню там, два чи три верчі принесемо, води нагреем, щоб вона (лоза) бистреї розмокла і в ту воду. Вона помокне, вже вона сира, щоб можа єї було покрбять... <... Обрізали, щоб вона ровненька, наприклад, була. Вона широка, то

¹⁰ Зап. у с. Прикладники Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Калюти Євгенії Олексіївни 1926 р. н.

¹¹ Зап. у с. Мала Морочна Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Данилюк Ліді Оксентіївни 1937 р. н.

¹² Зап. у с. Великий Обзир Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Оліщук Пелагеї Василівни 1932 р. н.

Іл. 4. Селянин з «верчами», с. Марачовщина Косівського повіту. Берестейщина. Світлина Ю. Шиманчика. 1937 р. (Палессе. Фотаздымки з двадцятых і трыццатых гадоў. Варшава, 1999. С. 157)

Іл. 5. За плетінням постолів. Світлина К. Мадзінського. 1930—1938 рр. (Палессе. Фотаздымки з двадцятых і трыццатых гадоў. Варшава, 1999. С. 156)

мона робіть, і две розрезать. Таке, що виходить две полоскі. А є, шо одна. Так, щоб не широке, то одну сторону і другу. І плел»¹³.

Перед тим, як розпочати плести постолі необхідно було підготувати матеріал. Для цього треба лико відділити від кори. Якщо цього не зробити поки кора сира (волога) і лико легко можна стягнути зі смужки кори, то з часом «верчі» висихають, стають жорсткими і непридатними для роботи. З розповідей респондентів з різних куточків Полісся дізнаємося про те, як готували засохле лико до роботи. Найрозповсюдженішим способом було запарити засохлі смужки кори. Для цього розмотані сухі «верчі» заносили до хати, складали у дерев'яні ночви і заливали гарячою водою для з'якшування. Коли кора ставала гнучкою, з неї скоблили лико. Відомий «сухий» прийом розпарювання кори. Зрізані гілки, наприклад, липи складали на припічок перед відкритим полум'ям печі. Як гілля добре обігріється, його починали викручувати в різні сторони (як білизну після прання. — Л. Б.-С.) аж поки кора не починала тріскати і лупатися. Після чого її легко можна стягувати з лубу.

«Надере батько лозу. Вона вже сохне до зими. А там зімой уже в цебер намоче. Розмокне то вже і кроїть на дяжки (смужки. — Л. Б.-С.). А тоді вже плете постолі»¹⁴.

«Постолі плели з лэття. От ліпа, це називається луття. Обдер це луття, да позв'язбв. Я ...<... з своїм дедом колись робіла це. Спарить його в печі... Просто нарежать тих пагунов, і принесуть у печ, і перед полум'ям його вже попарімо, щоб воно добре лупілось. Просто протів полум'я... возьме колись дед у жменю етаково. Да напить мати, то вони крутять, крутять його, стане трескатса, вітягають, кидають на землю. Пудлугі не було, земля в нас. Сядбу я з дідом і луплю це луття. Гарбче таке. Здираєм зразу все — і цю верхню чорну (кора. — Л. Б.), і там же под чорною бела (лико. — Л. Б.-С.). Да»¹⁵.

Лише з лози деколи виплітали постолі, не стягуючи з лика кору. Поліщуки сусідньої Білорусії так

¹³ Зап. у с. Рядня Радовельського р-ну Житомирської обл. від Родашук Галини Семенівни 1939 р. н.

¹⁴ Зап. у с. Ільїнци Чорнобильського р-ну Київської обл. від Симоненко Ганни 1928 р. н.

¹⁵ Зап. у с. Білорозовичі Олевського р-ну Житомирської обл. від Короленко Олени 1929 р. н.

само розм'якували засохлі лика [40, с. 285—286]. Сплетені завчасно постолои засихали, ставали жорсткими, тому перед першим одяганням їх замочували чи запарювали, як «верчі». Взували мокрими на онучі, аби вони набули форму стопи.

Підготувавши необхідну кількість ликових смужок, можна було розпочинати плести постолои. Досвідчений майстер міг розрахувати скільки йому необхідно матеріалу на пару дорослих чи дитячих постолоів, які він запланував сплести, наприклад, за вечір. Серед селян плетіння постолоів було домашнім ремеслом, яке освоювали з дитинства, спостерігаючи, як це роблять старші члени родини. Традиційно в сім'ї взуття виготовляли чоловіки: дід, батько, брати. Але при необхідності з цим справлялися і жінки.

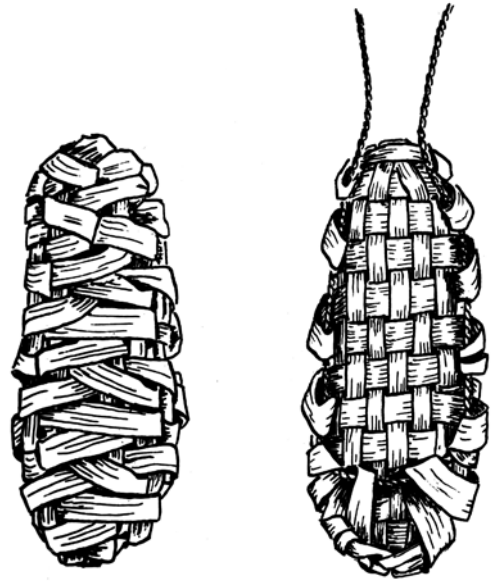
«...*Батько плів, бо ми не вміли, але ще й баба плела*»¹⁶.

Вже у підлітковому віці хлопець міг сплести найпростіші лозові постолои. Зазвичай, влітку постолои плели підлітки під час випасу худоби, або дідуся, вільні від господарських робіт. Чоловіки займалися цим зимовими вечорами. Взуття необхідно було багато, кілька десятків пар для кожного члена сім'ї, тому цей процес тривав безперервно впродовж цілого року.

Відомо два способи плетіння ликового взуття: ззаду (з п'ятки) або зі спереду (з носка); з прямим або косим переплетенням ликових смуг. Зеленін Д.К. відзначав, що білоруські та українські ликові постолои відрізняються від російських прямим плетінням підшови і слабо оформленим носком [41, с. 268]. Це підтверджують і білоруські дослідники [40, с. 285]. Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що в кінці ХІХ — першій половині ХХ ст. поліщуки Західного Полісся послуговувалися одним способом: починали виплітати постолои спереду, переплітаючи лика прямою решіткою. Це нагадувало ткання з полотняним переплетенням ниток основи і підткання. Техніка була нескладна і швидка. За вечір вправний майстер виплітав одну-дві пари взуття (іл. 6).

Плели взуття руками, допомагаючи собі спеціальним дерев'яним гачком («шпичкою», «ключкою», біл. — «спічак»), коли потрібно було підтягнути ликову смужку для центральної та бічних петель (укр. — «вушка»; біл. — «вушкі»). Почи-

¹⁶ Зап. у с. Прикладники Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Калюти Євгенії Олексіївни 1926 р. н.

Іл. 6. Постолои «зрачі». Волинське Полісся. 1930-ті рр. ЕП-21660 МЕХП

нали плести з носка, який міг бути мілким або глибоким, що обумовлено довжиною центральної петлі. Залежно від того, у якому напрямку починали плести, утворювався правий чи лівий постіл. Переважно респонденти не акцентували цю ознаку постолоів. Зазвичай говорили, що вони однакові і то було без різниці.

«... *Не, був правий-лівий. (А як ви розрізняли? — Л. Б.-С.) Потому, що ліве вушко должно бути більше і на лівий, а онде менше...*»¹⁷.

«... *Був лівий і правий. (А як ви розрізняли? — Л. Б.-С.) А там такий язичок був (вушко. — Л. Б.-С.). Висаджується такий. Посередині. І потому язичкові видно чи то правий, чи лівий. Скосяний чи вліво, чи вправо, а потім вже як походиш, як він затопчиться, то й не видно*»¹⁸.

Поліські постолои легкі та не глибокі. Головка носка лише ледь окреслена за рахунок однієї центральної видовженої петлі. Зап'яток не змодельований, бічними стінками було кілька пар петель з кожного боку для протягування зав'язок. Скоріше вони нагадували стягнуту підшову в шкіряних постолоах. Бічні петлі утворювали з поперечних пасків лика, якими снували поздовжні смуги підшови, подібно, як ткання на кроснах. Від кількості поперечних лик і бічних

¹⁷ Зап. у с. Мутвіца Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Гудз Марії Максимівни 1924 р. н.

¹⁸ Зап. у с. Кухче Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Краснюк Ганни Петрівни 1939 р. н.

петельок з них залежала якість і пригожість виробу. Розрізняли постолы на п'ять, шість, сім, вісім і навіть дванадцять «ушей» з кожного боку (біл. — «*пяцерыкі*», *шасцерыкі*, *сямерыкі*) [39, с. 316]. Захарчук-Чугай Р. згадує за постолы «сорокавушки» з 40-ма петлями [37, с. 159]. Зазвичай лозові постолы на щодень плели на п'ять петель з кожного боку. Кількість петель залежала від ширини ликових пасочків. Чим вужчі лика, тим більше їх потрібно, щоб сформувати довжину підошви. Вузькі лика можна було надерти з липи, в'яза і дуба, тому такий матеріал використовували переважно для святкових постолів. В місцевостях, де такі дерева не росли чи їх було обмаль, купляли «верчі» або готові вироби на ярмарках [8, с. 190—234]. Варто зазначити, що для виготовлення постолів на багато петельок необхідна була виняткова майстерність, насамперед при оформленні зап'ятника. Респонденти згадували, що коли підлітками плели постолы, то зап'ятники оформляв хтось із дорослих, бо акуратно зробити це було складно. Для цього потрібно сплести і закріпити разом поздовжні і поперечні смуги лика.

«То я колісь постолы могла тоже плести. Колькі не вмела я їх пудплетать. Отак я спереду пудплету... <...основу так зробию постолы, а треба щей пуд низ його пудплести і на задника ще такою восьмьоркою пудплетали, щоб вони довше носілі. То я оце постолы так сплету, а пудплетать його добре ще не могла... <...то мені мой братко вчив плести»¹⁹.

Серед поліщуків Білорусі відомі так звані «зрачыє лапці» [20, с. 69—70]. На Західному Поліссі така номінація постолів не виявлена. Проте аналогічне ликове взуття побутовало всюди у регіоні. Виготовляли його з лозової кори. Підошви здебільшого були одинарні (не ущільнені додатково підплетеним ликом), смужки лика не туго прилягали одна до одної. Такий тип постолів не мав центральної видовженої петлі, а дві перші широкі петлі з бічних «вушок». Після стягування постолів мотузьяними зав'язками утворювалася округла щілина (біл. — «*воко*»). Лозові постолы — найрозповсюдженіше буденне взуття, особливо в болотистих місцях у період косовиць, бо в них не затримувалася вода і болотяна рідина, а також у жнива. Через доступність і наявність по-

¹⁹ Зап. у с. Рудня Радовельського р-ну Житомирської обл. від Родашук Галини Семенівни 1939 р. н.

всюди на Поліссі лозової сировини це було найдешевше взуття для селян (іл. 14, 15).

Найдовше ликове взуття носили в селах Волинського, Рівненського та в Олевському районі Житомирського Полісся. За спогадами респондентів у бідних сім'ях ще у 1950-х роках діти ходили у постолы до школи, дорослі до церкви не лише влітку, а й узимку. Для міцності та утеплення підошви підплітали додатковими пасмами кори, або конопляним мотузьям. Основним утеплювачем слугувала трава «*волосінь*» (*stipa capillata*), про яку згадував у своїх записках з Радомишльського повіту Деля Фліз в середині ХІХ ст.: «Взимку вони обгортають ноги сухою, м'якою і гладенькою травою, яка називається «*тирса*» або «*волася*», а зверху обмотують полотном» [4, с. 155]. Але далі він зазначає: «... коли холодно і мокро, а особливо взимку... <... шматини, якими обмотані ноги, а також накладені в це взуття солома, сіно і трава... стають мокрими... <... Це призводить до повного переохолодження, а звідси нежиті, плеврити, запалення легенів, ревматизми» [4, с. 155]

Перед тим, як обгорнути ступні травою, їх загортали у додаткову полотнину, а вже поверху трави намотували онучі. Крім волосні для утеплення ніг зимою в постолы намошували солону, сіно; додатково обмотували ноги поверхи полотняних онуч сукняними. Траву заготовляли у лісі, коли вона була особливо м'яка і не пересохла.

«Це як Закон Божий заготовляти волосню. Це вже неділі ждем, щоб іти в лес да порвать волосню, да посушіть її вдома, постелемо в саду, да вже пов'язали на зіму»²⁰.

«А ще було таке сіно, кажуть волосінь, то намотують на пальці і які б морози не були, то не померзнуть пальці... тоненькою тряпочкою замотують ногу, а зверху волосінь. А тоді ще одне онуче, а як пішов дощ, то мокра нога. А як мороз, то не...»²¹.

Взуття, про яке йде мова, було комплексним. Крім постолів, через які здійснювався контакт із землею, необхідною приналежністю були онучі («*ганучі*»). Ликові постолы, в жодному разі, не взували на «босу

²⁰ Зап. у с. Білокоровичі Олевського р-ну Житомирської обл. від Короленко Олени 1929 р. н.

²¹ Зап. в с. Хиночі Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Жогло Зої Сергіївни 1932 р. н.

ногу». Не через те, навіть, що коструbate лико дуже швидко ятрило шкіру ступні, а через те, що їх не можливо було зафіксувати на носі (гомільці, литці). Отже, щоб узати постолы, стопу і литку обмотували шматком тканини — онучами. Для цього зазвичай використовували зношені (м'якенькі від багаторазового прання) льняні сорочки та штани.

«От сподниця, і сорочки... <> ...тоже зносяється, вже її не викинеш, вже тоді з її вирізували, і ето ж ганучі були»²².

З подолку сорочки віддирали прямокутний шматок полотна довжиною понад півметра і шириною близько 30—40 см. Цією тканиною обертали стопу так, щоб один кінець залишався загорнутим біля щиколотки, а довгим кінцем щільно обгортали ногу до коліна у жінок і трохи вище щиколотки у чоловіків. Після завершення обгортання вільний кінець онучі акуратно заправляли всередину під коліном. Жінки, які мали тонкі ноги, для їх потовщення намотували кілька онуч, «щоб не об'їжджали (зсувалися. — Л. Б.-С.) волоки»²³.

«Ну старенька сорочка, її дерли на онучі, а були сорочки чоловікам, коли станки затикали (заткані вузьким візерунком з червоних ниток краї. — Л. Б.-С.)...<>... Так, отако внизу була затикана сорочка, а рукава вже тоже були затикані і як йти до церкви, то брали на онучі. щоб ці смужечки виглядали з постоліків. Вельми гарно»²⁴.

Деколи під онучі підкручували менші шматки полотна, охоплюючи лише ступні ніг. Зазвичай це робили для тривалих переходів, щоб не «намуляло ноги». У теплу пору використовували полотняну тканину, взимку — додатково тканину зі старих вовняних спідниць, свит.

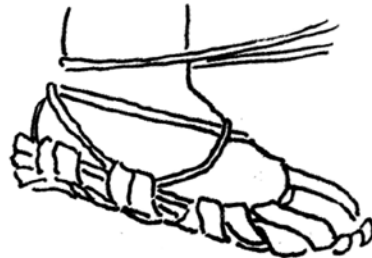
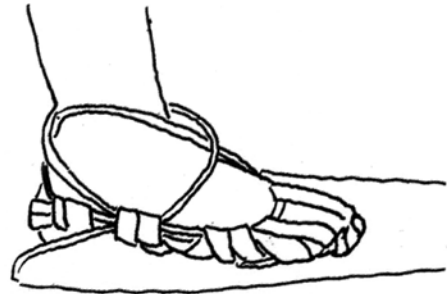
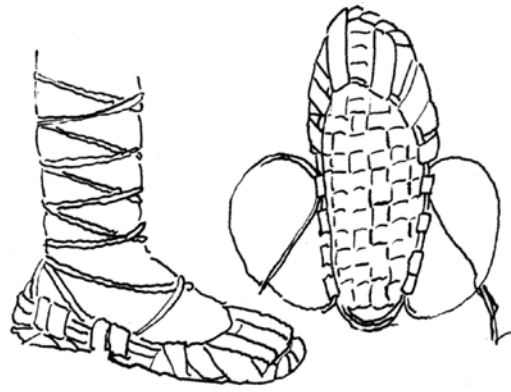
«...А вже як прийде зима, то так робили: якийсь пінжак суконний брали, бо ткали самі з овечок, як порваний, то з нього вирізували такі онучі, казали суконки, і вже чоловіки їздили по сіно чи куди-небудь і обмотували ними, а ще моя тьотка, то клали сіно під низ, щоб тепло було»²⁵.

²² Зап. у с. Локниця Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Надєєвце Єви Мойсеївни 1933 р. н.

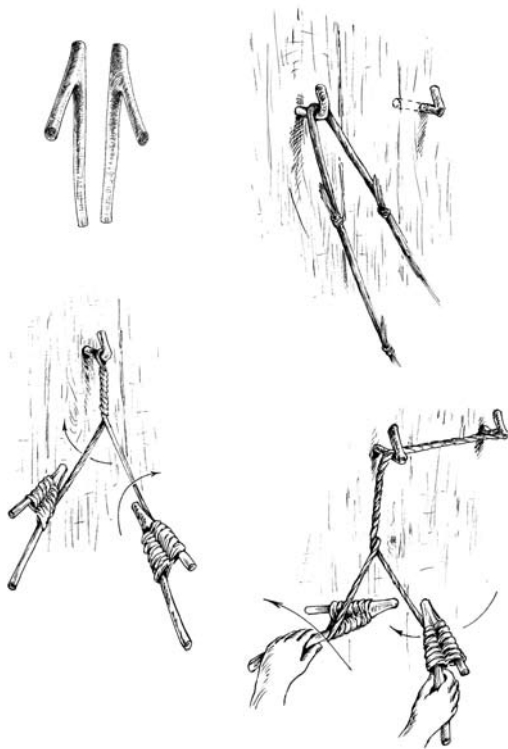
²³ Зап. у с. Мульчиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.

²⁴ Зап. у с. Поліці Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Фельдєр Параски Калентіївни 1928 р. н.

²⁵ Зап. на хуторі Холодок, Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Ірини Харитонівни 1934 р. н.

Іл. 7. Занизування волок у петлі постолів, с. Озеряни Коростенківського р-ну Житомирської обл. Малюнок Ю. Павловича. 1928 р. [33, с. 349]

Іл. 8. Реконструкція плетіння волок. Малюнок Ситника Г.

Навивати онучі зручно і красиво вчилися з дитинства. В поліських говірках така назва представлена ще лексемами: *онуче, унучі, анучі, ганучі, завої* [14, с. 307; 15, с. 86—118; 16, с. 131; 17, с. 56—62], *обмотанки, портянки* та ін. [21, с. 117]. На суміжній білоруській території розповсюджена назва — «анучі». Лексема «онучі» має праслов'янське походження **onutja* [42].

Постоли на ногах закріплювали «волоками», «оборами» (біл. — «валокі», «аборы») — мотуззяними, ликовими, волосяними або шкіряними зав'язками [14, с. 307; 15, с. 86—118; 16, с. 131; 17, с. 56—62; 20; 22]. Коли нога була обгорнута онучою, взували постіл з волоками, протягнутими через «вушка» (іл. 7). Волоки відігравали важливу роль у функціональності взуття та його оздоблені. Без волок не трималися на ногах ні онучі, ні постоли. Від матеріалу з якого волоки зроблені розрізнялися назви з означенням до опорного слова: *волосінні (волоські) волокі, волокі з прядива, рамінні волокі, шкуратени волокі, ликові волокі*.

«...Із луття (липове лико. — Л. Б.-С.) волоки — це на праздник, ето уже ідті танцювать»²⁶.

²⁶ Зап. у с. Хочино Олевського р-ну Житомирської обл. від Марти Сергіївни 1923 р. н.

Мотуззяні зав'язки виготовляли в домашніх умовах з конопляного, лляного та вовняного прядива, ликових волокон чи кінського волосу способом скручуванням чи плетінням косички. Добре зсукані волокни використовували не в одній парі постолів. Розрізнялися «чоловічі» і «жіночі» волокни. Чоловіки робили для себе міцні вологотривкі волокни з кінського волосу і липового лика. Зазвичай плели мотуззяні волокни за допомогою двох кілочків чи цвяхів, вбитих на невеликій відстані у стіну господарської будівлі. На них закидали прядиво чи ликові смужки та з допомогою дерев'яних розвилок («росох») вили мотузки. Для міцності та об'ємності виробу вдруге перевивали між собою тонкі мотузки (іл. 8).

«А з конопель плели волокни, такі шнурки плели, такі ключки були. Деревляні в лісі вирізували, більшість з цей лози, от росоха, росішка (рогачик, вилка. — Л. Б.-С.), І ето вже батько плете. ... <... Як воно вдвоє, то виходило таке (звятий мотузок. — Л. Б.-С.), отако би перекладали теми ключками, казали ключка, а вже на празник, то батько візьме дочці втрое, то вже виходить як би косичка, ото було вельми хороше»²⁷.

«...О, то спеціально такі ключки були, да така загньона, да вже крутить, крутить, да на ту ключку так замотує, замотує (прядиво. — Л. Б.-С.), да й виходили волокни. Так крутив, крутив і так як би прав. Ну да мотузок такий получався»²⁸.

«... То волокі плелісь з того луття (лико. — Л. Б.-С.) так дробненько. Подерем його ниточками такімі з дедом. Да поплете (скрутить удвоє. — Л. Б.-С.) дед у день, а вночи попри місяца бере такий кручок забитий у степу (степка, хлів. — Л. Б.), то оні вже їх там шмуляють і зроблять таке волочки, що держаться»²⁹.

«...Жінки дак онучи поза колена (обвивали. — Л. Б.-С.), а чоловіки ніже. Зав'язивали оборами. Це такі ременніе билі. То для чоловіків. І тонкі із матузков»³⁰.

²⁷ Зап. у с. Кухче Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Краснюк Ганни Петрівни 1939 р. н.

²⁸ Зап. у с. Мутвіца Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Гудз Марії Максимівни 1924 р. н.

²⁹ Зап. у с. Білокоровичі Олевського р-ну Житомирської обл. від Короленко Олени 1929 р. н.

³⁰ Зап. у с. Ілїнци Чорнобильського р-ну Київської обл. від Струк Євгенії Марківни 1912 р. н.

«Старим людям, то такі волосінне волокі були. Із конського хвоста. Таке робили. А дівчатам із прядива»³¹.

З розповідей респондентів довідуємося, що волос зістригали з гриви чи хвоста коня. Також чоловіки користувалися міцними ремінними (шкіряними) волоками. Зображення поліщуків у постолах з ремінними волоками можна побачити на світлинах І. Сербова [7, с. 242] (іл. 10).

«...Ну ще в коней одрізали хвости і гриви, то ще з того волосся, мужчинам, жінкам не... <> ... волоки такі плели... Тожє тими ключками... Ну, колися держели багато худоби»³².

Для жіночих постолів робили конопляні, лляні і вовняні мотузяні волоки. На повсякдень волоки були не довгими і жінки не особливо старанно їх вив'язували. Мотузки були дуже необхідним виробом у господарстві, тому цінувався навіть невеликий відрізок.

Перед взуванням волоки протягували через всі петлі («вушка») постола з таким розрахунком, щоб залишалось два рівних за довжиною кінці спереду. Чим довші волоки, тим вигадливіше можна було їх вив'язати. Огорнуту онучею ступню вставляли у постіл і затягували волоки в підйомі навхрест. Після чого далі обвивали щиколотку і литку. Чоловіки закінчували обмотування онучами і волоками трохи вище щиколотки до холош штанів. Хоча на старих світлинах можна побачити чоловіків з онучами намотаними поверху холош до колін. Жінки щільно обмотували онучами і волоками литку до коліна. На щодень волоки були не довгими, на носі закручували їх не ретельно, так аби не сповзала онуча і тримався на стопі постіл. Респонденти похилого віку ще пам'ятають прислів'я «Скільки мені замороки, що постолі да волоки». Закріпити онучі і волоки, щоб вони щільно трималися на носі впродовж дня треба було мати навик і хист.

«Довгі волоки, то густенько мотаємо, мотаємо аж сюди (під коліно. — Л. Б.-С.), да тут вже й зав'язуємо, і до сіна так ходили, і в церву, бо же не було тоді»³³.

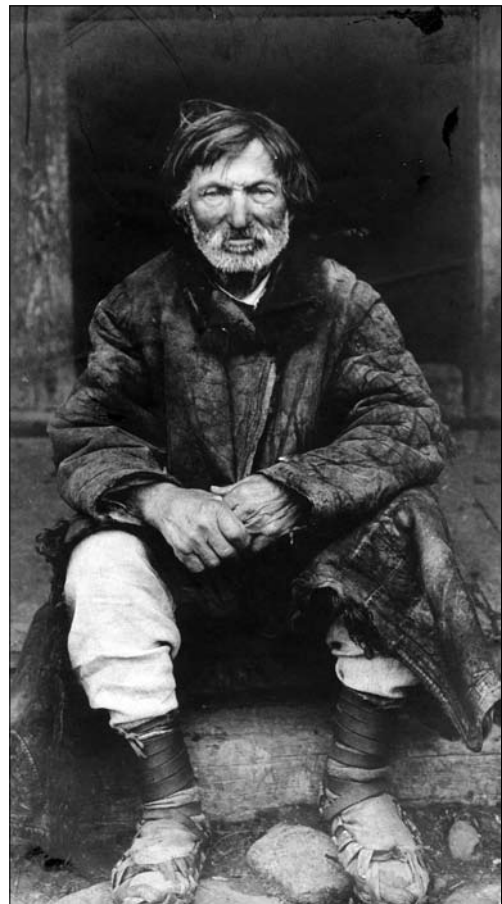
³¹ Зап. у с. Великий Обзир Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Русанюк Антоніни Костянтинівни 1927 р. н.

³² Зап. у с. Локниця Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Надеєвець Єви Мойсеївни 1933 р. н.

³³ Зап. у с. Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Калюти Євгенії Олексіївни 1926 р. н.

Іл. 9. Поліщук у постолах. Світлина Ю. Шиманчика. 1937 р. (Палессе. Фотаздымки з двадцятих і тридцятих гадоў. Варшава, 1999. С. 158)

Іл. 10. Поліщук у постолах з ремінними волоками. 1920—1930-ті рр.

Іл. 11. Поліщуки у постолах з мотуззяними волоками. 1920—1930-ті рр.

Іл. 12. Жінки у постолах, с. Березці, Столінського повіту Берестейщина. Світлина С. Гохмана. 1930-ті рр. 14684
Бібліотека ІН НАН України

Іл. 13. Чоловіки у постолах, с. Березці Столінського повіту. Берестейщина. Світлина С. Гохмана. 1930-ті рр. 14683
Бібліотека ІН НАН України

Під час польових обстежень нам доводилося неодноразово чути про постоли «на щодень» і «про свято». Здавалося б, у чому могла бути відмінність такого невибагливого в матеріалі та способі виготовлення взуття, як ликові постоли. Проте очевидна несхожість спостерігається у виборі сировини з якої виплітали постоли та в манері зав'язування волок. На всій території Полісся постоли з лози вважалися буденним взуттям. Натомість з лик липи, в'яза і дуба дуже гарними та святочними. Треба зазначити, що не всюди в регіоні ці дерева мали сприятливі природно-кліматичні умови для росту. В заболочених місцях вони зовсім не росли, тому лико з них було дефіцитом. Верчі таких лик, або вироби з них купували на базарах.

В'язове лико було тонким, еластичним легко піддавалося переплітання. Вимочені в гарячій воді в'язові постоли набували рожевого відтінку і добре тримали форму, що особливо подобалося дівчатам. Липове лико вважалося одним з найкращих в роботі і тривким в носінні, мало жовтавий колір, використовувалося для виготовлення постолів «про свято». Чоловіки віддавали перевагу взуттю з дубового лика темно-брунатного відтінку. Респонденти розповідали про постоли з комбінованих лик, наприклад, переплетених дубових і липових, що надавало виробу певної строкатості. Звичайно, що там, де цих дерев було достатньо, то лико їх використовували й для буденного взуття.

«...А кору дуба попарять, надеруть і плетуть. А вушка з липового лика плетуть»³⁴.

Декоративним акцентом святкових постолів були волоки. До виготовлення та моделювання їх на нозі сільські чепуруни ставилися надзвичайно ретельно. Жінки зазвичай використовували мотуззяні волоки з конопляного, льняного чи вовняного прядива. Для цього його скручували у тугий джгут, іноді подвійний. Святкові конопляні волоки обсмалювали і натирали воском, щоб надати кольору, пружкості та блиску. З вовняного прядива спершу сукали мотузочки а потім з них плели косички. Для об'ємності і міцності волоки виплітали з трьох косичок. Зазвичай використовували вовну брунатних або чорних овець, аби зав'язки були помітними на білому тлі онуч здалеку. Святкові волоки були довжиною 3,5 м, а подекуди сягали до 5 м. Довшими ніж у будень були й свят-

³⁴ Зап. у с. Хиночі Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Жогло Зої Сергіївни 1932 р. н.

кові онучі. Ними щільно обгортали ноги від ступні до коліна, утворюючи рівненькі паралельні чи скісні закладки. Деколи для потовщення литок додатково по онучі навивали «завійку» — вузький і довгий шмат тканини. Гарно вив'язати волокнисті потрібно було мати неабиякий хист. Їх навивали на онучі паралельними чи скісними рядками щільно, або з ритмічними інтервалами. Перемежовуючи темні волокнисті з білим тлом онуч, жінки моделювали напрочуд гарне переплетіння. Особливо оригінально дивилися своєрідні панчохи, утворені на носі щільно обвитими спіральними рядами волок, які зав'язували під колінами. Подібний спосіб зав'язування волок зі шкіряними постоломи можна побачити серед гірського населення Балкан та Карпат (іл. 12).

«...Тії волокнисті, то жінки обмотували тако аж геть до коліна густенько. Отак починали (від щиколотки. — Л. Б.-С.) і одна до одної, і так щоб не видно було (онучі. — Л. Б.-С.) геть досі... < ... , а тута замотають... до коліна і там не видно вже ж як там є даліше»³⁵.

Чоловіки, а особливо парубки, прагнули мати до святкового взуття ремінні або волосяні волокнисті. Останні були поширені на Рівненщині і Волині. До святкового взуття ремінні волокнисті робили з кращого ґатунку шкіри, їх натирали воском, щоб вони блищали. Звичай ремінці до постолів у поліщуків були чорного кольору, на відміну від гуцулів, які віддавали перевагу коричневій шкірі. Кінський волос стригли з хвоста чи гриви коня. Волокнисті з них робили так само, як із рослинного матеріалу — зсукували у мотузку з конопляним чи вовняним прядивом. Волокнисті перехрещували на підйомі стопи, об'язуючи онучі рівними щільними завитками трохи вище щиколотки (іл. 9, 11, 13).

Ликове взуття, як святкове, так і на щодень, було не довговічним. З розповідей респондентів дізнаємося, що за один вечір танців можна було збити пару добрих липових постолів. Також швидко збивалося взуття в довготривалій дорозі. Тому, збираючись у далеку путь, брали зайву пару постолів. Для зміцнення підшви її додатково підплітали ликами. Подібно, як до шкіряного взуття набивали підметки.

«...Да, були такі гарні онучі, то як ідемо на село, на музики, то закладаємо ті онучі гарнії і тими волокнами густо, густо замотуємо аж

до півлитки, а там трошки рідше і так вбуваємо і танцювали. То як добрі танці, то за вечір їх порвемо»³⁶.

Висновки. Отже, до середини ХХ ст. майже повсюди на Поліссі ликові постолови були чи не єдиним взуттям серед незаможних селян у всі пори року та у свята, особливо у віддалених від міст селах, а в період козовиці чи жнив воно залишалося незамінним ще у 1960-ті роки.

Емпіричні дослідження, проведені серед мешканців Західного Полісся та аналіз літературних, ілюстративних джерел українських і білоруських дослідників традиційного вбрання, дали досить цікаві результати. Архаїчне ликове взуття українців і білорусів Західного Полісся у зоні міжетнічного пограниччя — єдиний компонент традиційного вбрання, що не зазнав жодних змін за час побутування з моменту своєї появи. Аналіз матеріалу та техніки його виготовлення свідчить про те, що міждержавні адміністративні кордони, які змінювалися упродовж історичних періодів, жодним чином не впливали на технологію виробництва та побутування ликового взуття. Натомість господарська діяльність та взаємні культурні зносини українців і білорусів формували контури території зі спільними елементами їхньої життєдіяльності.

Ареальний аспект дослідження традиційного взуття українців Полісся у контексті міжетнічних культурних контактів, дозволить не лише систематизацію значного за обсягом матеріалу, а й також вивчення закономірностей просторового співвідношення окремих видів одягу в етнокультурному пограниччі. Зафіксований етнографічний польовий матеріал займає достатнє місце серед інших першоджерел у подальшому дослідженні даної теми.

Список скорочень

біл. — білоруська

д. інд. — давньоіндійська

ДНЦЗКСТК — Державний науковий центр захисту культурної спадщини техногенних катастроф
ІН НАНУ — Інститут народознавства НАН України

Л. Б.-С. — Людмила Булгакова-Ситник

МЕХП — Музей етнографії та художнього промислу ІН НАН України

³⁵ Зап. у с. Кухотська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Гавін Агафії Василівни 1925 р. н.

³⁶ Зап. у с. Березина Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Кусько Гафії Опанасівна 1929 р. н.